

Худудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишида агротуризм муаммолари ва унинг истикболли ечимлари

Исломова Рисолат Абдуллаевна

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар академияси ўқитувчиси

Аннотация

Туризм тизимида экологик туризмнинг ўз ўрни мавжуд. Бу айниқса Навоийдек вилоят учун жуда аҳамиятлидир. Мазкур ҳудудда дашти-чўллар билан бирга тоғлар, гўзал манзарали ҳудудлар, азиз авлиё ва мутафаккирлар қадамжолари, кўпгина фойдали қазилмалар, ўзига хос аҳоли қатлами мавжудлиги баён этилган. Экологик туризмни тўғри англаш учун унинг турларини аниқлаб олиш лозимдир.

Калит сўзлар: тиббиёт, диетология ва косметология, Яшил макон, юрак-қон томир касалликлари, Экзотик, Рекреация.

Навоий вилоятида экологик туризмнинг мақсади бўйича таснифланди. Ушбу белгиси бўйича экологик туризм ўрганиш натижасида уларнинг қуйидаги хусусиятлари аниқланди:

- билиш, ўрганишга қаратилган;
- хизмат юзасидан;
- қариндош-уруғларни кўришга қаратилган;
- диний зиёрат мақсадида;
- спорт ва соғломлаштиришга қаратилган;
- ўқувни амалга ошириш мақсадида;
- рекреация мақсадида;
- табиат қўйнига саёҳат мақсадида;
- ихтисослашган саёҳатларга қаратилган;
- экзотик мақсадда.

Экологик туризмнинг мақсади бўйича таснифининг турлари ва уларнинг мазмуни ўрганилиб таҳлил қилинган, экологик туризмнинг турлари шартли равишда тўрт гуруҳга бўлинган. Илмий туризм, маданий ва ижтимоий қадриятлар туризми, ҳамда саргузаштли туризм ҳамда табиат туризми бўлиб, улар бир-бири билан узвий боғлиқлиги таҳлил қилинган. Экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари ва унинг вилоят ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги аҳамияти баён қилиниб ижобий ва салбий томонлари таҳлил қилинди (1-жадвал).

1-жадвал

Экологик туризмнинг мақсади бўйича таснифнинг турлари ва уларнинг мазмуни¹

Экологик туризмнинг турлари	Экологик туризм турларининг мазмуни
Илмий туризм	
Билиш, ўрганишга қаратилган	Табиатни ва бошқа экологик туризм объектларини билишга, бир вақтнинг ўзида дам олиш ва тегишли тарзда завқланишга қаратилган туризм.
Ўқувни амалга оширишга қаратилган	Билимини оширишга, асосан ўқув муассасалари томонидан ташкил қилинадиган, табиатни ўрганишга, хусусан, ботаника, биология, зоология каби фанлар бўйича табиат билан жонли мулоқат қилишга қаратилган туризм.
Маданий ва ижтимоий қадриятлар туризми	
Хизмат юзасидан	Кўпинча экологик туристик объектлар мавжуд жойларга хизмат сафарига юборилиши билан боғлиқ ва ушбу объектларни бевосита ўрганиш мақсадларига қаратилган туризм.
Қариндош-уруғларни кўришга қаратилган	Шаҳарда яшавчиларнинг ота-онаси ва бошқа яқинлари қишлоқда яшайдиган бўлса, уларни кўриш учун қишлоққа, агар қариндош-уруғлар турли ҳудудларда истиқомат қиладиган бўлса, уларнинг бир-бирини кўриши учун бир жойдан иккинчи жойга бориши билан боғлиқ туризм.
Диний зиёрат мақсадида	Туризмнинг ўта қадимий шакли бўлиб, ҳозирги пайтда ички туризм даражасидан халқаро туризм даражага кўтарилган турли муқаддас жойларни зиёрат қилиш (кўп ҳолларда ҳаж сафари каби) билан боғлиқ туризм.
Саргузаштли туризм	
Спорт ва соғломлаштиришга қаратилган	Бу турли спорт мусобақаларини ташкил қилиш орқали, мамлакат миқёсида спортнинг турли йўналишлари бўйича чемпионатларга, умид ниҳоллари, баркамол авлод, универсиада каби

¹ Мазкур жадал тадқиқотларимиз натижасида муаллиф томонидан тузилди.

	оммавий спорт мусобақаларга иштирок этиш орқали амалга ошириладиган туризм.
Табиат қўйнига саёҳат мақсадида	Табиатдан завқланиш, унинг барча бойликларидан (соф ҳаво, тоза сув, табиат гўзаллиги, турли туман ўсимликлар, ноёб ҳайвонлар, қушлар кабилардан) баҳраманд бўлишга қаратилган туризм.
Ихтисослашган саёҳатларга қаратилган	Алпинизм, қояга тирмашиб чиқиш, музликларни забт этиш, ғорларга саёҳат, канкида (лижада) учиш, отда сайр қилиш кабилар билан боғлиқ туризм.
Табиат туризми	
Рекреация мақсадида	Аксарият ҳолларда одамларнинг татил пайтида, бўш вақтларини мазмунли ўтказишга ва шу даврда саломатлигини ҳамда кучини тиклашга қаратилган табиатга ошуфта туризм.
Экзотик мақсадда	Туристларнинг ғаройиб нарсаларни кўришга, табиатнинг бетакрор гўзалликларини, маҳаллий аҳолининг турмуш тарзи, урф-одатларини, шу ҳудудда тайёрланадиган овқатларини кўриш ва баҳраманд бўлиш мақсадида қаратилган туризм.

Экологик туризмни ривожлантиришда атроф-муҳитни асраш, тадбирлар томонидан асл ҳолига келтириш қийин. Шу туфайли экологик туризмни ривожлантиришни атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан бирга қўшиб олиб бориш лозим деб топилди.

Демак, табиатдан завқланиш, унинг барча бойликларидан яъни соф ҳаво, тоза сув, табиат гўзаллиги, турли туман ўсимликлардан баҳраманд бўлиш учун, бугунги кунда сув ресурси катта муаммо бўлмоқда. Бунинг ечими сув кўп талаб этилмайдиган ўсимликларни кўпайтиришдир.

Навоий вилоятида “Яшил макон” дастурига асосан Зарафшон арчасини экиб кўпайтириш лозимлиги кўриб чиқилмоқда. Табиий ҳолда ушбу арчалар денгиз сатҳидан 260 метрдан 2 800 метргача баландликда ўсади. Аммо уни ҳозирги шароитда пастликларга ва турли текисликларга ҳам сунъий равишда мослаштириб ўстирилмоқда. Бунинг афзаллиги шундаки, бир гектар майдондаги арча дарахти бир йил давомида инсон соғлигига зарар етказувчи микробларни ўлдирувчи 30 тонна фитанцид моддаси ишлаб чиқаради. Бу Навоийдек, серсаноат индустриал вилоят учун катта аҳамиятга эга. Бундан

ташқари зайтун дарахти ҳам тоғли сувсиз жойлардаги худудларда ўстирилганда, атмосфера ҳавосини чанг ва ғуборларни ўзида ютиб қолиш ва инсон учун ўта зарур бўлган кўплаб миқдорда кислород чиқариш хусусиятига ҳам эга эканлигидир.

Вилоятнинг чўл ва адирлардан иборат экологик вазият мураккаб бўлган худудларида ўрмон хўжаликларини барпо этиш мақсадга мувофиқ. Ушбу ўрмон хўжаликларида алоҳида ихоталанган зоналарни ташкил қилиш ва улардан туристик объект сифатида фойдаланиш лозимлиги кўриб чиқилмоқда. Вилоятнинг ўрмонзорларини ташкил қилиш учун шу ернинг ўзида кўчатчиликни ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Бундай экзотик ўсимликларга зайтун дарахтини ўрганиб чиқилганда, у сувсизликка чидайдиган бута дарахти бўлиб, агротуризмда муҳим ресурс ҳисобланади.

Ундан ёғ олиш кўриб чиқилганда ғўза ва зиғир ёғига нисбатан етиштириш тоғ-чўл зоналарида қулай ва туристларни ўзига жалб этувчи озукавий ёғлик ўсимликдир.

Озиқавий ёғ инсон истеъмоли учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларидан биридир. У тирик организм учун энергия манбаи бўлиб хизмат қилади. Инсон кундалик ҳаёт фаолиятида сарф қиладиган энергиянинг қарийб учдан бир қисмини ёғлар ҳисобига олади. 1 грамм ёғнинг энергия бериш қобилияти 37,7 кЖни ташкил этади.

Ёғнинг бир кунлик илмий асосланган истеъмол меъёри ўртача 100 г қабул қилинган. Лекин бу кўрсаткич одамнинг жинси, ёши, ҳаёт фаолиятига асосланиб 80-120 граммни ташкил этиши мумкин. Белгиланган меъёрнинг 60%дан кўпроғи ўсимлик ёғлари ҳисобига тўғри келиши керак.

Ёғлар организмни энергия билан таъминлаб қолмасдан хужайраларнинг тузилишида иштирок этади. Тери остида ёғ тўқимасининг ҳосил бўлиши бундан яққол далолат беради. Шунингдек, ёғ организмни ташқи муҳитдан химоя қилувчи омиллардан бири ҳамдир.

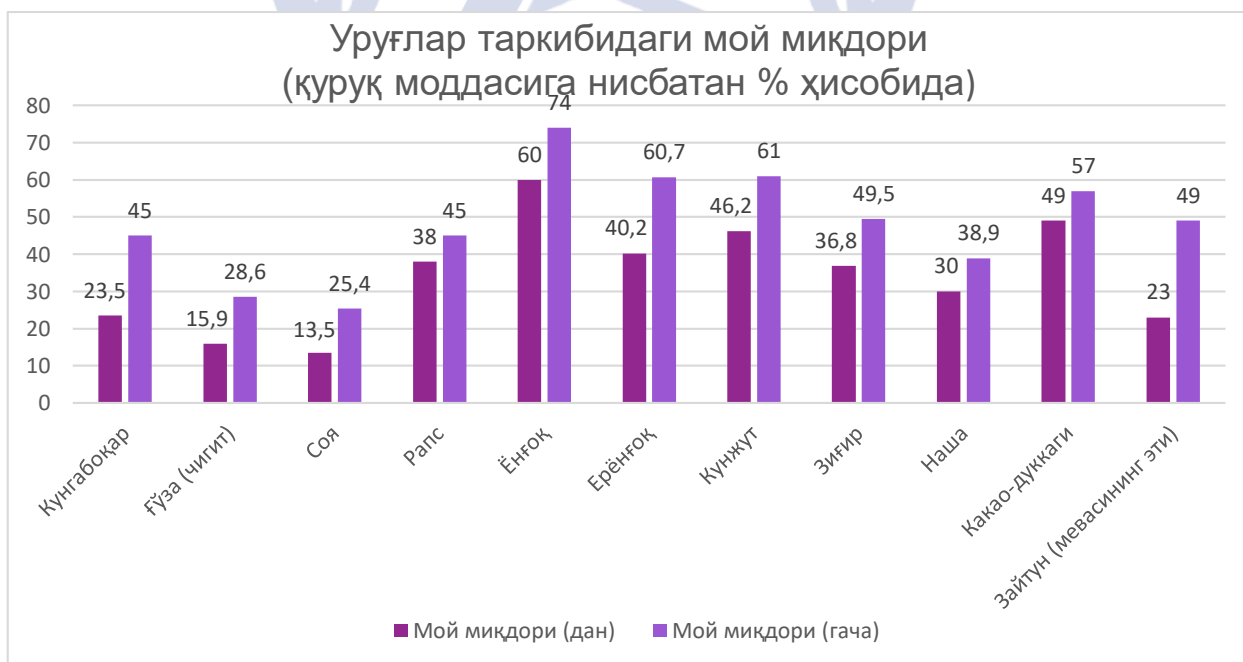
Ёғнинг аҳамияти юқорида айтилганлар билан чекланиб қолмасдан, улар организмда катта физиологик жараёнларда ҳам иштирок этишини қайд этиши лозим. Ёғларнинг физиологик аҳамияти шундаки, унда инсон ҳаёти учун зарур бўлган фосфатидлар, витаминлар, ўрин алмаштирмайдиган юқори даражада тўйинмаган ёғ кислоталари ва бошқа фаол моддалар мавжуд. Улар ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган ҳамма жарёнларда иштирок этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 мартдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид Давлат Дастури тўрисида” ПФ-27-сон Фармони ижроси юзасидан бир қанча ишлар амалга

оширилмоқда. Инсон организмга фойдаси юқори бўлган ўсимлик ёғини ишлаб чиқариш зарурлиги кўриб чиқилди.

Масалан, ёғлар таркибида учрайдиган тўйинмаган ёғ кислоталари организмнинг қон томирлари деворига ўтириб қоладиган холестеринни чиқариб, атеросклероз касаллигидан сақлайди. Шу сабабли ҳам кам ҳаракат қилувчи одамлар, айниқса қариялар ўз истеъмолларига кўпроқ ўсимлик мойларини киритишлари мақсадга мувофиқдир.

Баъзи ўсимлик уруғлари, мевалари, илдизмевалари, умуман бошқа аъзоларида кўпроқ даражада мой тўпланганлиги учун улар мой берувчи ўсимликлар деб ҳам юритилади. Улар уруғида мойнинг миқдори 50-70%гача етади. Масалан, кунгабоқарнинг юқори даражада мой тўпловчи навларида мойнинг миқдори 70%гача бўлади. Лекин, мой олиш учун таркибида бундан анча кам миқдорда мой тўпловчи уруғлардан ҳам фойдаланилади. Кам мой берувчи ўсимликлар кўпчилик ҳолларда халқ хўжалиги учун катта аҳамиятга эга бўлган маҳсулотлар олишда ишлатилади. Масалан, ғўза пахта толаси олиш учун экилса, соя ўсимлиги, асосан, озукавий оқсил олиш учун экилади.

Ҳозирги кунда мой берувчи ўсимликларга 100 дан ортиқ ўсимлик киради. Лекин уларнинг кўпчилигида мойнинг миқдори унча кўп бўлмаганлиги туфайли мой ишлаб чиқариш саноатида ишлатилмайди. Асосий ўсимликлар уруғи таркибидаги мой миқдори ушбу диаграммада келтирилган.

Мой берувчи ўсимликлардан мой ишлаб чиқариш, асосан, уч босқични ўз ичига олади: уруғларни тайёрлаш, мой ишлаб чиқариш ва тозалаш.

Яқин йилларда Ўзбекистон зайтун мойи ишлаб чиқарадиган мамлакатлар каторига қўшилишни режалаштирмакда. Хусусан, жорий йилнинг март ойи охирларида республиканинг жанубий вилоятларида 530 гектар, шу жумладан, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Музработ ва Узун туманларининг ҳар бирида 100 гектардан, Термиз, Жарқўрғон, Сариосиё ва Бандихон туманларининг ҳар бирида 50 гектардан, Қашқадарё вилоятининг Дехқонобод туманида 30 гектар майдонда зайтун плантацияси барпо этилиши бўйича маълумотлар эълон қилинди.

Мамлакатда 10 даражагача бўлган совуққа чидамли Арбусано (Италия), Арбикино (Италия), Манзания ва Колорес (Испания) ҳамда Гемлик (Туркия) навли 465 минг туп зайтун кўчати ўтказилиши кўзда тутилмакда.

«Ўзёғмойсаноат»нинг маълум қилишича, республика аҳолисининг ўсимлик мойига бўлган талаби маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан 55 фоизга таъминланмакда, ички бозор эҳтиёжининг 45 фоизи импорт ҳисобига қопланмакда. Бу қарор қабул қилиниши мамлакатда ёғ-мой маҳсулотларини арзонлаштириш зарурати билан изоҳланган.

Маълумот учун, ҳозирда Ўзбекистон аҳолисининг ўсимлик мойига бўлган йиллик талаби 475 минг тоннани ташкил этади. Ёғ-мой корхоналари эса йилига 259 минг тонна ўсимлик мойи ишлаб чиқармакда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон аҳолиси орасида кунгабоқар ва пахта мойлари машҳур ҳисобланади. Бундан ташқари, зайтун мойининг нархи кунгабоқар ва пахта мойи билан солиштирганда анча юқори ва уни ишлаб чиқариш анча қимматга тушади. Бу иктисодий муаммони ечиш учун, табиий шароити тўғри келадиган худудларда зайтун етиштирилса чет элдан олинadиган кунгабоқар мойидан воз кечилади. Кундан кунга пахта ёғи ишлаб чиқарилиши камайганлиги сабабли, аҳоли талабини зайтун ёғи билан тўлдириш тавсия этилади.

Ўзбекистонда зайтун дарахтини етиштириш тарихи 2002 йилдан бошланган, унга қадар Марказий Осиёда ҳеч қачон зайтун ўстирилмаган. 2002 йил феврилида Туркиядан 4 туп зайтун дарахти кўчати олиб келинган. Улар субтропик минтақа бўлган Сурхондарё вилоятига экилган. Ўзбекистонда зайтун етиштириш бўйича биринчи тажрибалар мана шундай бошланган.

Ўзбекистон делегацияси 2020 йил июль ойида видеоконференция шаклида бўлиб ўтган Халқаро зайтун кенгашининг 111-сессиясида (кузатувчи мақомида) иштирок этди.

Навоий вилоятининг Томди, Учкудуқ ва Нурота туманларида тажриба сифатида зайтун дарахтлари экилгани ва зайтуннинг қурғоқчиликка чидамлилиги Ўзбекистон жанубида етиштиришнинг муҳим омилларидан бири сифатида қайд этилган.

2022 йилда илк бор ҳукумат ташаббуси билан Ўзбекистон ҳудудининг чўл зоналарида 530 гектардан ортиқроқ майдонда зайтун экилмоқда.

Ўзбекистоннинг жанубий субтропик минтақалари иқлими зайтун етиштириш учун қулай ҳисобланади, яъни бу ерда об-ҳаво билан ҳеч қандай муаммо бўлмаслиги мумкин. Аммо бу ерда энг муҳими, мамлакатда зайтун мойи ва зайтун истеъмолини ривожлантириш зарурлигини кўриб чиқиш керак. Зайтун мойи истеъмоли учун арзон муқобилга айланмайди, аксинча у қиммат маҳсулот бўлиб, мамлакат аҳолисининг асосий қисмида даромад даражаси пастлиги сабабли зайтун бизнеси ривожлантириш бугунги кунда давлат аҳамиятига эга бўлган маркетинг йўналиши жиддий ривожланмоқда.

Сўнги вақтларда дунё бўйича ўсимлик мойи нархи ўртача 20—25 фоизга, Ўзбекистонда эса 17 фоизга ошгани, шунингдек, нарх ошиши кунгабоқар мойи нархи кўтарилиши маҳаллий маҳсулотни ишлаб чиқариш мақсадга мувофиқдир.

Маълумот учун, зайтун мойи фойдаси энг кўп бўлган маҳсулотлардан бири сифатида қадимдан машҳур. Ундан тиббиёт, диетология ва косметология соҳасида фаол фойдаланилади. Зайтун мойи организм томонидан осон сўрилади, иштаҳани пасайтиради, модда алмашинувини тезлаштиради ва ошқозонга фойдали таъсир қилади. Зайтун мойини мунтазам равишда истеъмоли қилиш — юрак-қон томир касалликлари олдини олишнинг яхши усули: у томирларни мустаҳкамлайди ва уларни янада эластик қилади.

Олимлар тадқиқотлари натижасида зайтун дарахтининг ватани Миср эканлигини аниқлашган. Финикиялик савдогарлар ёрдамида у Юнонистон (ҳозирги Греция), Испания ва Италияга етиб келиб, машҳурликка эришади. Ҳозирги кунда Испания зайтун етиштириш бўйича энг йирик мамлакат ҳисобланади. Бу ерда йилига 10 миллион тонна зайтун ишлаб чиқарилади. Италия, Туркия, Греция ва Марокашда йилига 1 миллион тоннадан зиёд зайтун етиштирилади. 1 миллион тонна ишлаб чиқаришни мақсад қилган ва фаол ўсиб бораётган бошқа ишлаб чиқарувчилар гуруҳига Миср, Жазоир, Португалия ва Тунис давлатларини киритиш мумкин. Ўзбекистонга яқин энг

йирик зайтун етиштирувчи давлат Эрон ҳисобланиб, у ерда йилига 100 минг тоннага яқин зайтун етиштирилади.

Хулоса ва таклифлар

Демак, таклиф этилаётган ўсимлик ёғи рақобатбардош маҳсулот бўлиши шарт. Унинг ҳудудларда етиштирилиши ва ишлаб чиқариш жараёнида сифатига алоҳида эътибор бериш лозим. Ўрганиб чиқилган муаммо бўйича қуйидагича хулосалар қилинди:

- 1) Чўл зоналарини “Яшил макон” дастури асосида обод қилиш билан агротуризмни ривожлантириш;
- 2) Иқтисодий нуқтаи назардан зайтун ёғини ишлаб чиқариш билан кунгабоқар ёғи имортидан воз кечиш;
- 3) Абу Али Ибн Сино таълимотларига кўра, аҳолини сифатли маҳсулот билан таъминлаш кўзда тутилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид Давлат Дастури тўрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 мартдаги ПФ-27-сон Фармони.
2. “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси. Ш.М.Мирзиёев
3. “Эркин иқтисодий зонали ҳудудларда экологик туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллиштириш ”Автореферат Исломова Р.А.Самарқанд-2019 й. 12-13 бетлар.
4. “Tovarshunoslik” Б.Т. Эшқувватов Т-“Меҳнат”-2004 й. 162-164 бетлар.

Research Science and
Innovation House

